

Archeologia i Pismo Święte

28 sierpnia 2022

„Należy zwrócić uwagę, aby nie pomijać żadnego z nowszych odkryć archeologii, historii starożytnej oraz historii dawnych literatur, co może ułatwić należyte wniknięcie w sposób myślenia, rozumowania, opowiadania i opisu starożytnych pisarzy” – w ten sposób papież Pius XII w encyklice „Divino afflante Spiritu” określił wagę odkryć archeologicznych dla poznania i weryfikacji tradycji. Nie tylko zresztą chrześcijańskiej, lecz także judaistycznej.

Termin „archeologia” pochodzi z języka greckiego i najczęściej tłumaczony jest jako nauka o początku. Archeologię biblijną z kolei możemy zdefiniować jako poszukiwanie i badanie pozostałości materialnych ludności żyjącej na ziemiach związanych z czasami opisanymi w Biblii. Warto podkreślić, że Biblia jest przekazem pisanym i jak każdy taki przekaz zawiera sporą dawkę subiektywizmu, zniekształcającą obraz w taki sposób, w jaki autor widział ówczesny świat. Dostrzeżono to dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Dziś wiemy, że Biblia nie jest ani kronikarskim zapisem dziejów narodu wybranego, ani też całej ludzkości. Archeologia ukazuje inne perspektywy. Nauka ta nie pyta, co na dany temat mówi Biblia. Badania archeologiczne prowadzą bowiem w innym kierunku, ku pytaniu: „Co wiemy o danym problemie i skąd, prócz Biblii, możemy czerpać na jego temat informacje?”

Pojęcie „archeologia biblijna” musimy rozdzielić od „archeologii Palestyny” – zarówno chronologicznie, jak i geograficznie. To drugie określenie stosować możemy już do prehistorii, czyli czasów, gdy pojawiła się na tym terenie kultura materialna tworzona przez człowieka. Natomiast „archeologia biblijna” ogranicza się do czasów opisanych w Starym i Nowym Testamencie. Podobnie jest z geografią – archeologia Palestyny terytorialnie jest bardziej ograniczona niż biblijna. Kiedy mówi się o tej drugiej, w jej granicach

mieszczą się również Fenicja, Syria, Cypr, Mezopotamia, Persja, Grecja, a nawet Rzym[1]. Z uwagi na to, że chrześcijaństwo wyłoniło się z judaizmu, nie sposób mówić o nim poza kontekstem historii żydowskiej.

Pionierem archeologii biblijnej był W.F. Albright, zajmujący się tą dziedziną nauki w XX w. Koncentrował się na potwierdzaniu przekazów biblijnych za pomocą badań archeologicznych. Jest to niekoniecznie nowoczesna metoda jednej z dwóch szkół archeologii biblijnej. Obecnie bowiem stara się ona raczej dopisać i zweryfikować przez badania informacje ukazane w Biblii. Ważną postacią związaną z pionierską działalnością w sferze archeologii biblijnej jest Damazy (IV w. n.e.), papież i święty. Zajmował się on głównie epigrafiką, czyli układaniem pałacowych inskrypcji, dzięki którym dokumentował dzieje męczenników – stąd znane jest także tzw. pismo damazyjskie. Był również konserwatorem rzymskich katakumb, odkrytych ponownie dopiero w XVI w. Pierwszą kobietą archeologiem (czy raczej quasi-archeologiem) była św. Helena, matka cesarza Konstantyna Wielkiego. To ona jako pierwsza prowadziła nadzór nad pracami i poszukiwaniami szczątków krzyża Jezusa. Inna ważna postać wczesnego chrześcijaństwa – Euzebiusz z Cezarei – jest natomiast twórcą alfabetycznego spisu miejscowości biblijnych, tzw. onomasticonu[2].

OKRES SĘDZIÓW

Zadaniem archeologów zajmujących się biblijnym okresem sędziów jest odkrycie źródeł religii monoteistycznej – wiary w Jahwe. Dlatego też w ramach badań nad tym fragmentem dziejów żydowskich przebadano cztery ośrodki religijne z wczesnej epoki żelaza w Palestynie. Czy jednak te miejsca stanowiły ośrodki kultu Jahwe, i czy można je powiązać z przekazami biblijnymi?

Jednym ze stanowisk związanych z początkami kultu Jahwe jest Góra Ebal. Miejsce to ma dwie fazy rozwojowe. W pierwszej – datowanej na drugą połowę XIII w. p.n.e. – znalazła się

otoczona murem konstrukcja o przeznaczeniu religijnym. Drugą fazę natomiast datuje się na ok. 1200-1300 r. p.n.e.[3] Zauważalny jest tu związek z wcześniejszą funkcją konstrukcji budowli oraz murów, gdyż w obrębie starej konstrukcji wzniesiono nowe mury, a wewnątrz wyodrębniono kamienne przejście. Bardzo ważnym odkryciem z tego miejsca są żarna odsłonięte w okolicy konstrukcji. Mogły one mieć charakter wotywny, a więc najpewniej zbudowano je w konkretnej intencji: zapewnienia urodzaju, co zresztą potwierdzone jest w Starym Testamencie (Pwt 24, 6). Wiadomo także, iż składano tam w ofierze zwierzęta i, co należy podkreślić, także zwierzęta niekoszerne.

Kolejnym istotnym stanowiskiem jest Sychem, tzw. miasto ucieczki zabójców (Księga Jozuego 21, 21). Wspomina się także o nim w Starym Testamencie, w kontekście zgromadzenia przez Jozuego wszystkich pokoleń Izraela (Joz 24, 1). Wiadomo, że było ono gwałtownie rozwijającym się ośrodkiem w późnym okresie epoki brązu, lecz pod koniec XIV w. p.n.e. lub na początku XIII w. p.n.e. zostało zniszczone. Dzięki badaniom archeologicznym ustalono, że miasto po zniszczeniu odbudowano, w dodatku przez tę samą ludność, o czym świadczą artefakty i konstrukcje podobne do tych sprzed upadku ośrodka[4].

Innym miejscem ważnym dla początków kultu Jahwe jest tzw. stanowisko Byka, datowane na pierwszą połowę XII w. p.n.e. W jego obrębie odsłonięto ołtarz ofiarny. Było to niewielkie, otwarte miejsce kultu, prawdopodobnie społeczności rolniczo-pasterskich. Należy podkreślić, że nie było to miejsce kultu Jahwe, lecz raczej kultu przeciwnego i zwalczanego przez ludność wyznającą religię związaną z Jahwe (Pwt 12, 2).

Z kolei Tell Deir Alla to osada, gdzie odsłonięto część sanktuarium z przełomu epoki brązu i żelaza. Wiadomo, że w początkach VIII w. p.n.e. zostało ono zniszczone przez trzęsienie ziemi[5]. Według H. Frankena było to regionalne centrum handlu, o czym świadczą bogate znaleziska. Ten sam autor twierdzi również, że wyznawano tu kult bóstw

kananejskich oraz plemiennych związanych z ludnością nomadyczną. Ośrodek ten, jako miejsce kultu, miał konkutować z Sychem.

Reasumując, kult Jahwe może być związany bezpośrednio ze społecznościami ze wszystkich wspomnianych stanowisk, lecz mają one wiele cech sprzecznych z przekazami biblijnymi. Należy jednak pamiętać, że kult Jahwe nie istniał jeszcze wtedy w formie znanej nam z Biblii. Formował się on dopiero w XIII–XII w. p.n.e. Jak zatem powstał? Można sądzić, że był to kult powiązany z ludnością półnomadyczną przekraczającą Jordan lub też ludnością zamieszkującą górskie tereny na północ od Jerozolimy. „Zewnętrzne pochodzenie” może być też przejawem chęci oddzielenia się tego kultu od kultów wcześniejszych – pogańskich.

EPOKA KRÓLÓW IZRAELA

Po okresie sędziów w historii żydowskiej następuje epoka królów Izraela, trwająca od 1000 r. p.n.e. do 587 r. p.n.e. Daty te są oczywiście umowne. Badania archeologiczne dotyczące tej epoki umożliwiają weryfikację hebrajskiej tradycji historiograficznej (głównie Księgi Samuela i Ksiąg Królewskich) oraz porównania ich z tekstami pozabiblijnymi np. egipskimi, asyryjskimi czy nowo babilońskimi.

Naszą wiedzę w tej kwestii poszerza Tell El-Qadi, gdzie odkryto poziomy zarówno z epoki brązu, jak i żelaza. Miasto to odgrywało niegdyś ważną rolę. Ze środkowego okresu epoki brązu (XVII w. p.n.e.) zachowały się pozostałości bramy miejskiej. Z czasów epoki żelaza znane są natomiast cztery poziomy (o oznaczeniach: IV–I), które archeolodzy połączyli z czasami panowania królów Izraela. W obrębie poziomu IV odsłonięto pozostałości miejsca kultu. Odkrycia te przypisuje się czasom króla Jeroboama I, natomiast na czasy króla Achaba przypisuje się poziom III i odkryte na nim ruiny ścian z cegły i płyt glazurowanych. Czasy Jeroboama II określa warstwa II i zaznaczone w niej ślady przebudowy budowli z czasów Achaba

oraz ślady pożaru spowodowanego podbojem Tiglapilesara III[6]. Poziom I zawiera z kolei liczne obiekty mieszkalne. Jest to jednak poziom przypisany czasom dominacji asyryjskiej na tym terenie, co zauważyć można także w śladach archeologicznych, gdyż wcześniejsze fortyfikacje i kompleks bramny zostały opuszczone, czego przyczyn można dopatrywać się właśnie w dominacji asyryjskiej.

Następca Achaza, Ezechiasz, nie występował otwarcie przeciwko dominacji asyryjskiej i prowadził jednocześnie rozsądną, wyważoną politykę wymierzoną w jej interesy. Po objęciu rządów wprowadził wiele reform, a wśród nich religijną. Choć Biblia o niej nie wspomina, badacze twierdzą, że przebiegała ona pod wpływem proroka Izajasza, który w ówczesnym czasie przebywał na tym terytorium[7]. Wspomniane zmiany miały wpływ na politykę państwa oraz usunięcie asyryjskich śladów kultowych, a co za tym idzie – na uniezależnienie się od religii asyryjskiej[8]. Ślady po reformie, a także działalności administracyjnej Ezechiasza, są odkrywane w wielu miejscach m.in.: w Beer Szewie (poziom II), Tel Arad (poziom IX) oraz Lachisz (poziom III).

Stanowisko Beer Szewa zawiera cztery poziomy związane z epoką królewską. Było to wówczas niewielkie centrum administracyjne zawierające fortyfikacje i bramę komorową, a prócz tego dwie okrężne ulice i znaczą ilość magazynów. Ważnym elementem tego miasta była konstrukcja z cysterną, zaopatrującą mieszkańców w wodę. Poziom V zawiera ślady zniszczeń, które przypisuje się z ekspedycji wojskowej faraona Szeszonka z 926 r. p.n.e. W takiej interpretacji poziom II dotyczyć miałby natomiast najazd Sancheryba w 701 r. p.n.e. Należy podkreślić, że poziom II jest ogromnie ważny nie tylko ze względu na ślady najazdu asyryjskiego władcy z dynastii Sargonidów, lecz także pozostałości związane z powstaniem magazynów. Do ich budowy użyto bowiem kamieni będących wcześniej częściami ołtarza z rogami. Rozbiórka tego sanktuarium utożsamiana jest z reformą wspomnianego wcześniej Ezechiasza.

Innym śladem po jego reformie jest rozbiórka świątyni z ołtarzem ciepłym z poziomu IX w Tel Arad. Poziom IX jest datowany na połowę VIII w. p.n.e. W kolejnych poziomach (X i XI) odkryto ślady z murami kazamatowymi oraz flankowaną bramę z dwoma wieżami, datowaną na VIII w. p.n.e. Jednocześnie we wcześniejszych poziomach (VIII–VI) zostały odkryte ślady zniszczeń. Poziom VIII nosi zapewne ślady po najeździe z 701 r. p.n.e. Poziom VII dotyczy z kolei ekspedycji Necho z 609 r. p.n.e., a poziom VI – ataku Elamitów z ok. 597 r. p.n.e.[9]. Datowanie poziomów na tym stanowisku opracowano na podstawie różnorodnych artefaktów. Datę powstania tego ośrodka kultu ustalono mianowicie w głównej mierze na podstawie pieczęci i ostrakonów. Cały Tel Arad określa się jako fortecę z epoki królewskiej zbudowaną na ruinach miasta z wczesnej epoki brązu.

Lachisz było zamieszkiwane od wczesnej epoki brązu aż do późnego okresu tej samej epoki, następnie je opuszczono. Ponowne osadnictwo datuje się na epokę żelaza II. Najstarszym poziomem związanym z epoką żelaza II jest wieża obronna – donżon, na szczycie tellu. Można sądzić, że znajdowała się tam twierdza z murami i bastionami: zewnętrznym oraz wewnętrznym, a także z bramą komorową i kompleksem pałacowym[10]. Według badań archeologicznych wszystko to uległo zniszczeniu w połowie VIII w. p.n.e. pod wpływem trzęsienia ziemi, po czym zostało odbudowane (co zaznaczone jest w poziomie III stanowiska) i ponownie zniszczone. Za ostatnie zniszczenia, pochodzące najpewniej z 701 r. p.n.e., odpowiedzialna miała być asyryjska armia Sancheryba, o czym mówią zresztą źródła asyryjskie. Poziom III związany jest również z administracją przywoływanego już wcześniej króla Ezechiasza. Twierdza na wzgórzu została odbudowana w VII w. p.n.e., ale nie spełniała swojej roli, toteż ok. 587 r. p.n.e. uległa ponownemu zniszczeniu przez Nabuchodonozora II.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, należy zaznaczyć, że rzeczywistość, którą

poznajemy dzięki badaniom archeologicznym, to zbiór odkryć na rozproszonych stanowiskach. W porównaniu z tym rzeczywistość, którą ukazuje nam Biblia, to pewien ideał kultu – ideał, do którego dążono, często bezowocnie, jeszcze wieki później. W badaniach nad genezą kultu Jahwe należy więc rozgraniczyć dwa aspekty: początki kultu nienazwanego boga Jahwe oraz pojawienie się ustalonego i skodyfikowanego kultu jahwistycznego.

Autor: Anna Wiktor

Źródło: Histmag.org

Licencja: [CC BY-SA 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)

PRZYPISY

[1] S. Gądecki, Archeologia biblijna, t. I, Gaudentinum, Gniezno 1994.

[2] J. Chmiel, Chrześcijaństwo i archeologia, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23), 2002, s. 12-13.

[3] Ł. Niesiołowski-Spanò , Biblia jako źródło do dziejów starożytnej Palestyny, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23) 2002, s. 8-11.

[4] M. Bieniada, Początki Izraela – co na to archeologia?, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23) 2002, s. 26-30.

[5] Tamże.

[6] M. Bieniada, Początki Izraela – co na to archeologia?, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23), 2002, s. 26-30.

[7] G.W. Bromiley, International Standard Bible Encyclopedia: E-J, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids 1982, s. 704.

[8] A. Tschirschnitz, Dzieje ludów biblijnych, M. Sadren i S-ka, Warszawa 1994, s. 255.

[9] A. Lemaire, Archeologia epoki królów Izraela, „Archeologia

Żywa", nr 4(23), Warszawa 2002, s. 14–17.

[10] Tamże.

BIBLIOGRAFIA

1. Albright William Foxwell, Archeologia Palestyny, PWN Warszawa 1964.
2. Bieniada Michał, Początki Izraela – co na to archeologia?, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23) 2002, s. 26–30.
3. Godfrey William Bromiley, International Standard Bible Encyclopedia: E-J, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids 1982.
4. Chmiel Jerzy, Chrześcijaństwo i archeologia, „Archeologia Żywa”, nr 4(23) 2002, s. 12–13.
5. Długosz Dariusz, Od Sumeru do Kanaanu, „Archeologia Żywa”, nr 4 (38) 2006, s.69–70.
6. Długosz Dariusz, Badacze Ziemi Świętej, „Archeologia Żywa”, nr 6 (52) 2010, s. 40–45.
7. Gądecki Stanisław, Archeologia biblijna, t. I, Gaudentinum, Gniezno 1994.
8. Lemaire Andrè, Archeologia epoki królów Izraela, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23) 2002, s. 14–17.
9. Niesiołowski-Spanò Łukasz, Biblia jako źródło do dziejów starożytnej Palestyny, „Archeologia Żywa”, nr 4 (23) 2002, s. 8–11.
10. Tschirschnitz Alfred, Dzieje ludów biblijnych, M. Sadren i S-ka, Warszawa 1994.